

KŐRÖSSI P. JÓZSEF

„...politika és irodalom közül az irodalmat választottam”

BESZÉLGETÉS MARKÓ BÉLÁVAL*

Mű és életpálya, mű és magánélet. Cs. Gyimesi Éva egyszer azt mondta, hogy amikor Szilágyi Domokosról tanulmányt írt, kerülte a vele való személyes találkozást. Neked egy pályatársad azt mondta, hogy szívesen írna a könyvedről, de addig nem, amíg politikus vagy. A két hozzáállás ugyan nem ugyanaz, távolról valahogy mégis erősítik egymást. Talán azért is óztkodnak a kritikusok, azt gondolom, olyanok is, akik dicsérenék, értékelnék a műveidet, meg azok a tisztességesek is, aki politikai hozzáállásuktól függetlenül bírálnák, mert nem akarnak gyanúba keveredni. Számodra ennek csak negatív hozadéka lehet. Nem a helyeden tartanak számon, hanem hozzá teszik a „mellékes” foglalkozásodat, a politikusit.

Többféle hátránya van, nem tudom, előnye van-e. Egy előnye elképzelhető esetleg: sajnos a politikust sokkal többen ismerik, mint a költőt. Akár rólam van szó, akár másról. Romániában én nem tudnék elrejtőzni. Bárhol járok, megállok egy benzinkútnál, megállok enni valamit, elmegyek vásárolni Marosvásárhelyen vagy Bukarestben, tudják, ki vagyok, meg is szólítanak. Budapesten, Magyarországon is jól ismernek politikusként. Ehhez képest ezeknek az embereknek elenyésző töredéke tudja, hogy verset írok. Ennek előnye akkor lehet, ha azt mondom, hogy politika és költészet közül ma már a költészetet választom. Csakhogy ez fokozatosan történik. Tömeggyűlések helyett – anélkül, hogy ezek fontosságát tagadnám, hiszen ebben éltem húsz éven át –, ahol több ezer emberhez szólhat az ember, a legfennebb néhány tíz érdeklődőből álló irodalmi találkozók közönségét választom. Az én szájból mégiscsak hiteles lehet az, hogy ebben a mi meglehetősen politikaközpontú világunkban az irodalomnak, költészetnek, művészetnek nagyobb jelentőséget kellene tulajdonítani. És ez meggyőzhetne néhány embert. Ha előnye lehet ennek a kettőségeknek, akkor ez lenne az előnye.

Nem bánám, ha írókollegáim is odafigyelnének erre az üzenetre. Ugyanis nem arról van szó, hogy engem valaki kilökött a politikából és elkezdtem megint verset írni, mert valamivel kell foglalkoznom. Nem. Nem lökött ki senki, én döntöttem úgy, hogy átrendezem a prioritásaimat. Miközben az is hozzájárult ehhez természetesen, hogy a politikáról egyre rosszabb véleményem van. Az Európai Unió bürokraták fásasztanak, nagy részüket felszínre tartom, és így tovább. Nem beszélve arról, hogy belülről láthattam, amit nagyon elegánsan úgy tartunk számon, hogy hatalommegszerzési, hatalommegtartási technikák, és tapasztalhattam, hogy ez mennyi hordalékkal is jár.

Ennek ellenére úgy vélem, hogy az erdélyi politikának továbbra is nagy a tétje. Azzal nyugtatom magamat, hogy most már jól kialakított medre van, és mások nagyobb lendülettel,

* Részlet a Könyvhétre megjelenő *A magyar kártya – beszélgetés Markó Bélával* a című kötetből.

dinamikusabban fogják csinálni, mint ahogy én még tudtam volna. Ez is benne volt a döntésben. De alapjában véve ez az üzenet: politika és irodalom közül az irodalmat választottam. Mivel a nevemet többen ismerik, esetleg többen néznek bele azokba a szövegeimbe, amik megjelennek. Más előnyét nem látom.

Az egyik könyvem bemutatóján vásárhelyi barátainknak volt egy kísérletük. Mivel egy ideje a szonettköteteim darabjai keltezettek, napló áll össze belőlük. Volt egy időszak, amikor szinte minden nap írtam egy szonettet, néha kettőt is, ezek mellé odatették a rám vonatkozó, közvetlenül vagy közvetve engem érintő, azokban a napokban keletkezett politikai híreket. Nem sok köze volt a kettőnek egymáshoz. Vajon hányféle ember lakozik bennünk, és hányféle szférában vagyunk képesek egyszerre jelen lenni? Azért látunk ellenmondást, mert kétféle közszereplőről van szó? Másféle közszereplő a politikus, és más a művész, a költő? Azon nem szoktunk csodálkozni, hogy valaki könyvelőként keresi a kenyerét, közben jó verseket ír.

Nálam ez sem fér össze. Költő és politikus jobban megfér, mint költő és katonatiszt, költő és könyvelő. Te hogy tudsz váltani egyikből a másikba? Mennyi idő, mennyi energia? Kijössz a politikai küzdőtérrel, beülsz a kocsiba, már ott van a versötlet a fejedben, egy sor esetleg? Mi a menegete? Horváth Imre azt mondta, hogy az első sor isten ajándéka.

Szakmai, hivatásbéli ellenmondásokat föl lehet mutatni. Eszembe jut Saint-Exupéry. Pilóta volt. Igazán nagy precizitást, önfegyelmet kívánó mesterség, ami mellett megírta azt a tündéri történetet, *A kis herceget*, és más maradandó műveket is alkotott, például az *Éjszakai repülést* és nem látunk ellentmondást. De ha Saint-Exupéry repülőgép-tervező lett volna, aki nap, mint nap azzal gyötrődik, hogy miképpen kellene egy új repülőgéptípus szárnykonstrukcióját megoldani, akkor talán lett volna ellentmondás, és nem működött volna a kettő együtt, akkor csak repülőgépet tervezett volna, és nem írja meg *A kis herceget*.

Bánffy Miklós mindenképpen fontosabb írónk, mint Nyírő József, hogy olyan írók mondjak, akinek vannak érvényes művei. *Az Erdélyi trilógiáját* rendkívül jelentős műként tartjuk számon, ennek ellenére őt úri dilettánsnak könyvelte el az irodalmi köztudat. Szerintem még a kortársai is. Egy arisztokrata, aki „mi a fenének írogat”, miközben mások esetében az írás egzisztencia is. Hány erdélyi író sorolhatnánk fel a két világháború között, akik tisztes módon, bizonyos színvonalon írták a munkáikat, hivatásos írók voltak. Nem akarok senkit bántani, sokakat említhetnék, Asztalos Istvánt, Nagy Istvánt, akik külön-külön érdekesek, de nem érnek a nyomába a Bánffy-mű fontosságának, őt mégis úri dilettánsnak tartjuk, amivé a társadalmi státusa tette, amazok pedig kétségkívül íróknak számítanak. Ez az egyik probléma. A másik az, hogy hogyan lehet átélni. Nem lehet.

Mégiscsak lehet. Megszületnek a szonettek, miközben politikai felszólalások is elhangzanak a román parlamentben.

Igen, de ehhez... Ehhez óriási önfegyelem szükséges. Kiiktatni a politikai gondokat és íróként nézni a világot.

Verset sokféleképpen írok. Írtam az utóbbi időben nagyon sok haikut. Ezeket fejben csinálom, akár gépkocsitakon is. Marosvásárhely és Bukarest között erre is felhasználom a politikát, ha nem én vezetek. Ha autót vezetek, nem tudok versen gondolkozni, de ha nem én vezetek, nagyon gyakran haikut írok fejben. Másfél-két órába is belekerül, amíg kialakul. A zsebemben mindig van papír és ceruza, ülök hátul... Azért lehet fejben írni, mert rövid.

Nem vagy egyedül: Több barátunkat rajtakaptam, hogy hátul a kocsiban verset írt, igaz, a laptopján, miközben én vezetek. Eörsiről pedig tudjuk, hogy a börtönben, fejből írta a verseit, aztán meg vécépapír gurigára, azon csempésztette ki.

Számomra ez viszonylag új élmény, új tapasztalat. Autóban nem tudok sem olvasni, sem írni, ezért memorizálom. Amikor aktívan politikai kérdésekkel foglalkoztam egész nap, este két-három órára volt szükségem az átálláshoz. Nem szabad az embernek önmagába bele-sulykolnia bizonyos szokásokat, mert változhatnak. Régebb, a már megírt verseimhez nem nyúltam hozzá utólag. Menetközben sokat húztam, tíz-tizenöt ív papírt is eldobtam, amíg az első két-három sor be nem indult. Hogy azok ne zavarjanak. Utána húztam, hozzáírtam, tisztáztam. Kézzel írok, aztán beírom gépbe, mert más az íráskép. A gépirás véglegességet sugall, jobban szeretem a szöveget kézirásból megíttatni. A kézirás lefele húzza a szöveget, a gépirás megemeli. Jobb, ha gyengébbnek érzem az én csúnya kézirásommal, mintha már eleve szép grafikai elrendezettségben látom. Régebben nem nyúltam hozzá, főleg, ha már megjelent. Úgy gondoltam, hogy a pillanatnak a lenyomata. Ha abba utólag belepiszkállok, elrontom. Ma már nem így gondolom. A szonettekhez megjelenésük után továbbra sem nyúlok hozzá általában, de ha észreveszek egy ritmushibát, ami előfordult már, természetesen javítok rajta. Szonettet írni, ha megy, azért élvezet, mert valamiképpen hasonlít ahhoz, amikor a Rubik kockát meg kell oldani, agymunka. Nagyon sok szonettet egy mondatból írtam. Nyelviileg megcsinálni, nagy kihívás és nagy élvezet.

[...]

Az Egyszerű verset a hatvanas évek végén írtad, nagyjából akkoriban, amikor a Varázslataink című verset is. Egyik sem szerepel abban az antológiában, amelyik – mondjuk így – nemzedéket elindította, a Varázslataink című, fiatal költők jegyezte válogatásban.

A *Varázslataink* című verset, ami az antológia címét adta, kivette a cenzúra, s mert gondolom, a borító már ki volt nyomva, a könyv címe maradt, de a vers nem.

Volt-e a Varázslataink antológia nemzedékének bejelentkezése olyan erős, mint az előtt a Vitorlaének szerzőinek a csoportos megjelenése? Abban azonnal felfedezték a közös eszmeiséget, itt nemigen. Szerinted hogy van ez? Tekinthető-e korosztályos indulásnak, ha nincs közösen vállalt eszmeiség.

Semmiképpen sem. Annyira visszhangossá nem vált a *Varázslataink*, mint annak idején a *Vitorlaének*. Nem volt igazán markáns nemzedéki indulás, még annyira sem, mint később a *Kimaradt szó*, amit Ágoston Vilmos szerkesztett. Köztes pillanat volt. A velem egyívású írók nem alkottak erős nemzedéket induláskor. A mi jelentkezésünk nem jelentett radikális hangváltást. A *Vitorlaének* radikális hangvétele benne van az antológiában, viszont az egyéni kötetek mit mutatnak? Azt, hogy népi hangütésű, formájában nem klasszicizáló, többnyire hangsúlyos lejtésű, félig-meddig kötött verseket írtak. Azt mondanám, így utólag, hogy valamiféle konzervatív forradalom volt a költészetben.

Az azelőtti generáció, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Lászlóffy Aladár, erős nyitást képviselt, avantgárd nyitást. Viszonylag urbánus szókincsű, hömpölygő, némiképpen expresszionista költészet még a Szilágyi Domokosé is. Legjellemzőbb ez Lászlóffy Aladárnál volt, hosszúversek hosszú sorokkal, vissza a történelembe, előre a kozmoszba. *Hangok a tereken* (Lászlóffy Aladár), *Álom a repülőtéren* (Szilágyi Domokos) – maguk a címek mutatják milyen

ez a költészet. Ehhez képest radikális fordulatot vagy talán visszafordulást jelentett a *Vitorlaének*, de ebben az idősebbek hangvétele még benne van. Ugyanolyan szívesen olvastam Lászlóffy Aladárékat és Farkas Árpádékat, két egymást követő generáció egymástól nagyon eltérő habitusú hangadóit. Hogy milyen jellegű volt az a nemzedékindulás, hogy milyen típusú volt ez a kis költői forradalom, azt az is mutatja, hogy az urbánusabb költőik a peremre szorultak, például Csiki László. Nem az ő nevével jellemezték a nemzedéket, pedig nagyon fontos költő és író volt. Kenéz Ferenc is csak afféle társutasnak számított. Király László volt a nemzedéki triumvirátus harmadik tagja. Farkas, Király, Magyar, ez volt a fősodor, némiképpen rusztikusabbak, népibbek, mint az előttük járók. Ki tagadná, utólag, hogy éppoly érvényes volt Csiki László vagy Kenéz Ferenc? Többen teljesen elakadtak, például Éltető József, akinek pedig volt egy érdekes verseskönyve, az *Ismeretlen beszéd*. Eltért a nemzedéki stílustól, ez is közrejátszott abban, hogy kimaradt. Egyébként én most minden ironia nélkül latolgatom, hogy konzervatív volt vagy nem volt konzervatív a *Vitorlaének*. Nem hiszek ugyanis semmiféle fejlődéselvben a művészetrel, az irodalommal kapcsolatosan.

Különösen súlyosat mondtál.

De nem hiszek. A fejlődéselvet már az iskolában belénk sulykolták, fontos is, hogy legyen kronológia például az irodalom vagy művészet oktatásában, én is így tanultam, de később tisztáztam a magam számára, egyáltalán nem igaz, hogy lépegetünk felfelé az irodalom és művészet által. De ez mégis bennünk van, klisék vannak a fejünkben.

Az Égei-tenger partjára magammal vittem az Odüsszeiát, újraolvastam már harmadszor, és kétségbe estem megint. Az Odüsszeiában minden benne van. Odüsszeusz ízig-vérig mai, európai ember, minden nyavalyájával, ravaszágával, kiszolgáltatottságával, immoralitásával együtt. Erről sokat lehetne beszélni, nem akarok errefelé kanyarodni. Bizonyos értelemben, amit a *Vitorlaének* költői képviseltek, konzervatív költészeteszmény volt, és volt benne egy pozitívum: az elődöknél erősebb közéleti igény. Szilágyi Domokos után azt mondani, hogy erősebb közéleti igény, nehéz, de így van. Mert publicisztikusabb a *Vitorlaének* generációjának a költészete. Balla Zsófia ezért sem sorolható oda, mert ő azt művelte már akkor, amit mi is. A *Varázslataink* költészete nem volt éles váltás, a *Varázslataink* antológián nem érezhető nemzedéki szellem, csoportszellem, de nyájszellem sem. A csoportos nemzedéki indulásokat többnyire nyájszellem jellemzi, és az erős egyéniségek, az a kettő-három a többieket teljesen elnyomja, és ráállítják őket egy pályára, amiből vagy lesz valami, vagy nem. A *Varázslataink* szerzőiről viszont egyenként lehetne és kellene beszélni. A megírnivalóim között egy képzeletbeli leltárban ott van ez is: beszéljünk arról, mi érvényes, mi nem érvényes, mi hatott, mi nem, mi volt fontos, mi nem. Hogy az olvasókra mi hatott, tudjuk. Adonyi Nagy Mária nagyon jó költő. Ha nem is írt sok verset, de az a néhány antológia-értékű lesz. Ő elhallgatott. Sütő István? Sütő István fiatalon meghalt. Boér Géza is. Nem volt annyira érdekes költő, mint Adonyi Nagy Mária vagy Sütő István, de ezeknek az embereknek a verseiből pontosan azt a néhány fontosat ki kellene emelni, és írni kellene a jelentőségükről. Sütő Istvánnak közletről végigkísértem az életét és halálát. Vissza kellene hozni őket a köztudatba...

Monddad, hogy nehéz volt a Vitorlaének szerzőinek erősebb közéleti lírával megjelenni Szilágyi Domokos után. Azt gondolom, hogy nem erősebb, hanem más. Más a kor, még akkor is, ha nincs nagy korszakváltás. De maradjunk nálad. Közéletiség. Azért érdekes az akkori közéletiség, mert a mai verseidben már nincs. Azt hiszem azért, mert ma kiéled a közéletiség igényét a politiká-

ban, és a mai verseidben a természet ereje dominál, az érzelmek, a szerelem. A szonett formája nem is engedi a nagy közéletiséget. Abban az időben ott van az Egyszerű vers, ott van a Varráslataink, ezek a versek azt jelezték, hogy szerepváltásra készülsz.

Az *Egyszerű vers* középiskolás koromban született, tizenhat-tizenhét éves lehettem. Ha jól emlékszem, az *Igaz Szóban* jelent meg. Ha nem ott, akkor az *Iffjúmunkás*ban. Fontos visszhangja volt, de én, mindenesetre akkor erről nem tudtam, utána is csak nagyon keveset érzékeltem belőle. Amikor Kolozsvárra kerültem egyetemi hallgatóként, hiába jelent meg a vers jóval korábban, a hatásáról akkor, két év elteltével hallottam.

Kolozsváron akkor jártam először, amikor felvételizni mentem. Addig Kézdivásárhelyen éltem, valamivel több, mint háromszáz kilométerre Kolozsvártól. Marosvásárhely sokkal közelebb van, mégis tizenegyedikos koromban voltam ott is először. Akkor kaptam tehát az első visszajelzéseket, amikor az egyetemre felkerültem, több mint két évvel a vers megjelenés után. Idézték, többen tudták kívülről. Akkor jöttem rá, hogy a generációm számára milyen fontos volt. Többen tudtak rólam, mint sejtettem, de arról szó sincs, hogy ismert lettem volna. A kolozsvári indulásom is könnyebb volt ezáltal, másodévesen a Gaál Gábor irodalmi kör elnöke lettem.

Megint egy kis közéleti szerep.

Negyedéves voltam, végzős, amikor megjelent az első könyvem a *Szavak városában* címmel, viszonylag korán.

Ne felejtjük el, hogy olyan korról beszélünk, amikor olvastak az emberek, verset is olvastak, ki-másolták könyvtárban, és otthon őrizték, ha éppen nem lehetett már a könyvet kapni. A te ismeretségedet is ebben a kontextusban kell elhelyezni.

Igen, kéziratban is terjedtek versek, ami nem tévesztendő össze a szamizdattal, mert nem az volt. '74-ben jelent meg az első verseskönyvem. A generációk egymáshoz való viszonyára jellemző, hogy egész oldalas kritikát írt róla Szőcs Géza, aki fiatalabb nálam valamivel. Az én értelmezésemben nem a költőről írt kritikát, hanem a költő közéleti szerepvállalásáról, illetve annak esélyéről. A kritika arról szólt, hogy Markó Bélát úgy ismertük meg, mint az *Egyszerű vers* költőjét, s ez a vers egy nemzedék számára akkor slágerversnek, programversnek számított, de amit a programértékű vers után írt, nem igazolta vissza ezt az elvárást, pedig tulajdonképpen egy nemzedék vezérévé válhatott volna. Én ebből azt hallottam ki, hogy ha így áll a dolog, akkor a vezérnek másnak kell lenni.

Neki?

Ezt így nem írta le természetesen. Az az érdekes, hogy én sohasem törekedtem vezérszerepre, bár ezt utólag nehéz elhinni.

A Gaál Gábor kör vezetője vagy. Kiválasztottak.

Nem volt célom, hogy egy generáció vezére legyek. Érvényes dolgokat akartam írni. Arról sokat lehet beszélni, hogy Szőcs Géza pályája és az enyém hogyan alakult 1989 után.

Rivalizáltak?

Nem, nem. Utána, azt mondhatnám, hogy egy időre baráti viszonyba is kerültünk. De elmondhatom, hogy annyira elgondolkoztató kritikát azóta sem kaptam. Persze, ez is csak egy epizód volt egy hosszú történetből. Utána én egy irodalmi lap szerkesztője lehettem, és valóban irodalomszervezői szerepet tölthettem be a fiatalok körében. Volt ilyen szerepem már az egyetemen is, mint a Gaál Gábor kör elnöke, majd az *Igaz Szónál*, mint szerkesztő. Megpróbáltunk kitörni az *Igaz Szó* kereteiből Gálfalvi Györggyel együtt.

Időnként nagy szerencsém volt azokkal, akikkel dolgozhattam. Gyurival azért volt nagy szerencsém, mert ő azt a fajta közéleti indulatot, amire feltétlenül szükség volt abban a rendszerben, nem hagyta bennem pihenni, vagy elaludni. Nem hagyta, hogy úgy meneküljek abból a világból, hogy ülök a könyvtárszobámban és írok. Ő volt az, aki állandó indulattal próbált még a behatárolt körülmények között is változtatni a világon. A kettőnk szoros barátsága és együttműködése sokat számított. Együtt csináltunk végig fontos dolgokat, például az *Ötödik Évszak* című, valóban nagyhatású antológiát.

Továbbra is fontos, hogy hogyan működik a költő. Több tudatos építkezési technikát fedeztem fel korabeli verselésben és azt, ahogyan azok változnak az évek során egészen addig, hogy eljuss a nagy költői fegyelmet kívánó formáig. Mindez összhangban van azzal is, ahogy a mondanivalód változik. Erdélyi macska című esszéketedet például egy szonett vezet be.

Ebben a költő úgy utazik, hogy közben a versben, a vers formában is utazik. Magát a verset, mint formát New Yorkkal és Stockholmmal azonosítod, mellé teszed, s benne, a szonettben, mint egy városban mászkálsz. A tercínák, fent északon szintén bejárando, felfedezendő területté válnak. A versnek a vége pedig: „Nem kell utaznom, úton vagyok mindig” s ez az utazás hatodfeles sorokban valósul meg. A verseid többségét, a szonettek többségét poénra építed. A poén sok esetben vagy humorosan kiélezett, vagy szomorú. Az utazás mindig nagy lehetőség, de kinek a számára? A számomra, aki egyedül vagyok, s aki ezt az utat – a szonettben – egyedül teszem meg. Bármilyen művészetet művelni magányos tevékenység. Itt ez a magányosság szépen kibukik.

Igen, ebben nem segít senki. Illetve összességében mégis. Írónak, költőnek, művésznek nagy szüksége van a kritikára. Tekintsünk el a szépirodalomtól, és beszéljünk a képzőművészetről. Járok-kelek, sok szobrot látok különböző tereken elhelyezve, sokszor tapasztalom, ha előzőleg lett volna kritikusa a művésznek, vagy ha zsűrizték volna a terveit, maga is rájött volna, hogy másképpen kell alakítani, vagy nem olyan a tér, ahol a szobor jól érezné magát. Nem gondolom, hogy a verssel hasonló a helyzet, a verset nem mutatod meg menetközben, hogy megmondják, hol van a hiba. Magány ez, de nem rossz magány. Nem rossz magány. Én, aki egy másik pályán folyamatosan emberekkel dolgoztam, irigylésre méltónak tartom azokat az alkotókat, vagy akár mesterembereket, akik nem a másik emberrel dolgoznak, hanem fával, fémmel, festékkel, kővel. De ilyen tárgynak, kézzelfogható anyagnak érzem a szót is. Nekem ez a boldogság megadatott. Csak rajtam múlik. Bizonyos értelemben szebb, felemelőbb a másik emberrel dolgozni, tanárnak lenni, tanítónak lenni, látni, hogy hogyan alakul a kezed alatt valaki. De amikor az író csak magára van utalva, csak rajta múlik, hogy amit csinál, az milyen lesz, azt szeretem, irigylésre méltó állapotnak tartom.

Verset írni számomra kaland, mint egy utazás. Nem minden írás ilyen jellegű kaland. Rövidprózát is írtam, az is hasonlít a vershez. Regényt vagy drámát viszont nem lehet, azt hiszem, úgy írni, hogy nem tudod a végét. Nem tudom elképzelni, hogy belekezdesz, és nem lá-

tod legalább nagyvonalakban, hogy a hőseid sorsa hogyan fog alakulni. Mondom én, aki ezzel sohasem próbálkoztam. Úgy képzem, hogy van egy vázlat, van egy előzetes kis szcenáriód, és azt töltöd ki szöveggel. Ez is kaland, de másfajta kaland. Azt mondod, poén, na de én nem tudom azt a poént előre. Egészen kivételesen fordult elő, hogy leültem és tudtam a vers végét. Nagyon ritkán megtörtént. Nagyon ritkán. Ennek a fordítottja a szabály nálam. Van egy látvány, van egy kép, van egy érzés, van egy gondolat, amivel el tudok indulni. Ebből lesz ez az utazás, ez a kaland, aminek egésszé kell teljesednie. A szonett azért izgalmas, mert nem lehet úgy utazni, mint egy izgalmas tájon, hogy van még időnk, menjünk még száz kilométert. A tizennegyedik sorral be kell fejezni, és ez a jó. Ezért élvezem. Szeretem az esszét és a tanulmányt is, de sokkal nehezebben írom, mert tudom, hogy mit akarok mondani. Ha már tudom, mit akarok, minek leírni.

Az egyik legérdekesebb dolog, hogy hogyan alakult ez a költészet az életpályád tükrében és hogyan alakult annak ismertében, hogy mi történt ez alatt a te környezetekben társadalmilag. Egy diktatúrában lettél költő, ott van a szorongás, a félelem, nyomasztó sorok, a szürke képi világ. Ma pedig dominálnak az erős természeti képek. Bejön a magánélet, de a közéleti szerepvállalásod is begyűrűzik, különösen, ha nem a szonettekre gondolsz.

Találtam egy rendkívül izgalmas „történetet” a Vörös kaptár kötetekben. 1980-ban írtad, Mielőtt hátat fordítasz nekünk, ez a címe. Tekinthejtük az esszékötet hosszú mottójának, bevezetőjének. Miről szól? Prózavers, verset elmesélni nem szabad, akkor sem, ha próza. Arra szólít fel, hogy csináljunk havat. Az országban, ahol beszélgetünk, a hó nem ritka, sőt. Van egy masina, ez gyártja majd a havat, megtöltik vízzel és fáskosarakban kihordják a terméket. Hazug világ, hazug környezetben vagyunk, hazug történet, amiben benne vagyunk: hiába van itt hó, azt még csinálni is kell, mert akkor lesz a dolognak értéke, hitelessége. 1980-ban vagyunk, Románia történetének legszörnyűbb, leghazugabb, legkegyetlenebb napjaiban, ahol a borzalmas történetek majd még szaporodnak. A mai költészetben ennek a hazug világnak nem látom a nyomát.

Azt hiszem, Székely János írta annak idején egy számomra nagyon fontos kritikájában a verseimről, hogy rejtőzködő költőről van szó. Utalt arra, hogy ezekben a versekben sok a szerepre utaló motívum, bőven vannak mindenféle szerepek. A maszkok kérdése, a bohóc-motívum is, a szerepjátszás. Ezek a versek tulajdonképpen ilyesmire szólnak, mindannyian szerepet játszunk, és szerepjátszó világban élünk, tele van a világ körülöttünk jelmezekkel. És ez így is volt. Csak végig kell gondolni, hogy egy egész társadalmat az ötvenes években hogyan festettek át pirosra. De át lehetett és át lehet festeni zöldre vagy barnára is, a lényeg az, hogy hogyan festették az emberi társadalmakat egyszínűre. Ő erről beszélt, nem ilyen közvetlenül kimondva, hogy a szerepjátszás problémájáról van szó. Manipulált világban élünk, a világ manipulálható, jól vagy rosszul, lehet telet csinálni. Én akkor nem tudtam, hogy tényleg lehet havat csinálni, biztosan létezett már a technikája, de én nem tudtam hócsináló masináról, és rosszul esett később, amikor tudomást szereztem róla, mert tetszett a saját ötletem, hogy havat csinálunk, és fáskosarakkal széthordjuk. A továbbgondolásával nem foglalkoztam. Költőien ugyan, de be lehet avatkozni, és lehet, hogy be is kell avatkozni. Akkor az egy hamis világ volt. És a mostani? Ami igaz a valóságban is, a versben is, az a magánélet. Amiről a szonettek szólnak. A tücsök igaz, a veréb igaz, a meggyfa igaz. A szonettekben két ember, egy férfi és egy nő, és egy gyerek igaz. Hogy egy tágabb világra érvényes-e ez, nem tu-

dom. A szonettírást nem hagytam abba, de azok mellett írtam közben néhány erősen közéleti vétetésű verset. Viszont azok is magánversek, olyan értelemben, hogy önéletrajzi témájúak.

A Határsáv vagy a Fakard című versed, aminek az alcíme (Nemzeti dal), hol ironikus, hol kétértelmű sorokat, gondolatokat tartalmaz, és mindegyikben ott van a humor. Ha a szonettből ki lépsz, nem tudod megtagadni magad, hanem föllép az aggódó, kicsit még mindig a lázadó ember, az odamondogató ember, a lelkiismeretre apelláló költő. A Határsáv egyértelműen, majd-hogynem azt mondhatnám, hogy szándéka szerint kollektív lelkiismeretet ébresztget, azzal az erővel, amivel egy költő rendelkezik, de benne van a szkepszis is. Arról van-e szó, hogy a világ, ami igaz, az csak burookban lehetséges? Abban a burookban, amit te az előbb magánéleti buroknak neveztl? Ha megnézem az újabb könyveidet, a Visszabontást például, vagy a Tulajdonképpen mindent, amiről azt is mondtuk, hogy szonettekben írott, naplószerűen építkeznek, azt látjuk, hogy a természeti képek ereje, a harmónia, a játék és játékosság egyfajta idilli világa köt le téged. Szóval a Fakard (Nemzeti dal) blaszfémia, többek között ezért: „kardjával hadonászik/ma kis- és nagy-magyarhon.” Nem félsz, hogy a mellé, hogy nem vagy igazi székely, megkapod azt is, hogy igazi magyar sem vagy, hiszen gúnyolódsz.

Igazságról és hazugságról is szó van. A *Fakard* című vers ugyanarról szól, csak keserűbben, és sajnos pesszimizmussal, szkepszissel, amiről a hócsináló gép. Sőt abban a régi szövegben arról van szó, hogy mesterséges eszközzel, de valóságos havat csinálunk. A *Fakard*-ban viszont arról, hogy fakarddal hadonásunk. A társadalomról valóban keserű képet fest, és nekem nagyon keserű a képem a mi társadalmunkról, a mi magyar társadalmunkról. Az egész magyar társadalomról, de az erdélyi magyar társadalomról sem túlságosan optimista a véleményem. Visszatér a fakard, a maszkok, a bohóc, a szerepjáték, a hócsináló masina. Ha együtt szemlélem az egész magyar nemzetet...

Székely János telibe taláta, és még lökött is rajtad ebbe az irányba.

Az én életem is szerepjátszás, ki tagadhatná, hogy a politika számomra szerep volt. Az volt. Vannak fontos és jó szerepek is. Jó szerepek. Olyan, mintha egyenruhát vennél magadra, ami azt jelenti, hogy tudatosan vállalsz egy szerepet. Nekem az igazságról és a hazugságról, az igazról és a hamisról, az ember és az emberi társadalom tekintetében sajátos véleményem van.

Azt gondolom, hogy a minket körülvevő világban a leghamisabb lény az ember. Az igazság a tücsöknél van, a verébnél, a meggyfánál. Már-már ellenségesen viszonyulok a freudizmushoz. Azt gondolom, hogy az ember mesterséges lény, aki biológiai összetételénél, és feltételeinél fogva alkalmas, hogy felépítsünk belőle egy értelmes, gondolkodó teremtményt. De ha lehántjuk róla azt, amit születésétől fogva ráépítettünk, akkor el fogunk jutni a tücsökhöz, vagy a verébig.

Jobban szeretnéd, ha ösztönlények maradtunk volna? Az ember nagyszerűségét az adja, hogy tudatos is tud lenni.

Nem, nem. Aki az igazságot úgy keresi, freudi módszerekkel, hogy lehántja az elfojtásokat... Hát elfojtásokból vagyunk. Az ember önkontrollból van, elfojtásból van, önfegyelemből van. Ha az ösztöneinket – és itt már közhelyeket mondok – szabadjára engednénk, akkor őszinte, de veszedelmes kis természeti lényekké válnánk.

De ha lefejtjük az elfojtásokat, akkor az önmegismerés felé lépegetünk, nem? Amire szükségünk van.

De nem az embert fogjuk megismerni. Igen, afelé, hogy miként épültünk fel, tagadhatatlan. Ha az épületet akarom látni, így megismerhetem, de így el fog tűnni belőle az ember. Kiábrándító, amit mondok, de így látom.

Igen, így látod, miközben a mai verseid, amiket könyveidben lehet olvasni harmóniáról, békeségről, játékoságról szólnak. Balázsnak írt verseidre gondolok. De ott van a játék a fogkrém tubussal, amely szintén „poénra van kihegyezve”.

Én a másik embert mindenek ellenére szeretem, és tényleg teremtménynek gondolom az embert. Teremtett lény, és hogy ki teremtette, erről folyik az örök vita. Az biztos, hogy mi magunk is teremtjük. Alakítjuk, és ezáltal teremtjük, általunk mássá válik. Hatvanegy évesen az ember ezeket a dolgokat kötelező módon másképpen látja, mint húszévesen. Fiatalon a művészeti forradalom, a tudományos forradalom lázában kell élni. Ez szinte kötelező. Az én kamasz- és ifjúkoromat meghatározták a forradalmak. A hatvanas években a beat mozgalom, zenében, irodalomban, teljes művészeti forradalom volt. Engem is ugyanúgy megérintett, mint másokat. Később kellett rájönnöm, hogy minden bizonnyal más és más körülmények között, de ami a kultúrában történik, az mindig ingamozgás. Nem biztos, hogy úgy kell szemlélni a művészetet, hogy jön valahonnan és megy valahová. Hanem borgesi módon lehet arról beszélni, hogy valahol ott van az abszolút igazság abban a képzeletbeli könyvtárban, csak nem tudjuk, hogy melyik könyvben, melyik mondatban, de ott van, és ezt keressük. Ez biztos, hogy igaz.

Hogy mondjam? Fiatal koromban – nagyon egyszerűen, nagyon naivan és nagyon kívülállóként mondom – a festészet arról szólt, hogy a figurális ábrázolástól halad a nonfiguratív felé. Maradnak a formák, a színek, eltűnnek a fölismerhető lények, alakok, természeti alakzatok. Amellett, hogy a nonfiguratív művészet létjogot szerzett magának. Mára már világos, hogy ez variáció csupán, de nem egy haladási irány. Picasso hihetetlenül modern művész volt, másképpen festett férfiakat és nőket, mint azelőtt akár húsz-harminc évvel mások. Duchamp lépcsőn lejövő aktja egy felbontott női alak. De ezek variációk, csakis variációk. Minden bizonnyal nem lehet úgy festeni és nem kell úgy festeni, ahogy Leonardo da Vinci festett vagy Vermeer. Én nagyon szeretem a festészetet, ezen belül a középkor és a reneszánsz közel áll hozzám, de ma nem lehet úgy festeni. Eltűnnek bizonyos funkciók. Eltűnik az a funkció, amit ma már a film és a fénykép betölt. Abban az a funkció is benne volt. A királyok, arisztokraták, püspökök portréinak a megfestésekor az egyik funkció az arc, az alak megörökítése volt. Ma ez másképpen is lehetséges. Az a fajta hitelesség, ami akkor fontos volt, ma teljesen mellékes, ha éppen szükséges a művészi hatáshoz, akkor ma is élnek vele, hogyha nem, hát nem. Változik a művészet, de továbbra sem merem azt mondani, hogy fejlődik. Változik. Ennyi.

A tenger, mint motívum alig-alig lelhető fel a verseidben. Magyarországnak nincs tengeri kijárat, ha úgy akarom, az erdélyi ember számára van tengeri kijárat. Mondják okos emberek, hogy a magyar embert azért foglalkoztatja a tenger annyira, mert nincs tengere, hiányzik az a perspektíva, amitől kinyílik számára általa a világ. Neked van is tengered meg nincs is. Hogy vagy ezzel?

Nekem van most tengerem, de az nem a Fekete-tenger, hanem az Égei-tenger, oda járunk nyaranta, és ennek kapcsán sok szonett is született a tengerről.

Olyan természetes számodra a tenger, mint egy angol vagy egy francia számára? Hiszen itt van, nem kell határokat átlépni, utaznod sem kell hozzá sokat.

Ilyen értelemben nekem nincs tengerem. A tenger a maga hatalmas vízmennyiségével egy csoda, az örökkévalóság képzetét kelti, olyan természeti erőnek a képzetét, ami több, mint mi vagyunk. De nincs nekem tengerem. Ha akarom, erdeim vannak, átvitt értelemben. Mezőim, rétjeim, havasaim, legelőim. Ezek az enyéme. Ezek valóban az enyéme. Perspektíva kérdése, hogy mi a tied, hogy milyen illat, milyen forma váltja ki az otthonosság érzetét.

Lelki vonatkozását érzed annak, hogy van és nincs tengered. Olyan országban élnek a székelyek, olyan országban élsz, ahol a tenger egy lépésre van. Az erdélyi embernek, az erdélyi költőnek, az erdélyi magyar költőnek benne lehetne a lelkében a tenger. Benne van?

Szerintem nincs. Ha arra gondolok, hogy hol lenne jó élni, tagadhatatlan, hogy a tengerparton jól érzem magam, de mégsem oda vágyom. Nagyon jól esik kinézni az ablakon, látni a tengert, megpróbálni azonosulni azzal a víztömeggel. De azokat az embereket irigylem, akik hatalmas sziklák közt élnek. Ha olyan helyen járok, felmerül bennem, hogy milyen jó lehet úgy lakni, hogy a közelben hatalmas sziklák magasodnak. Itt, a Kárpátokban, ez nem ritka. Viszonylag hegyes vidéken éltem mindig, egész Székelyföld ilyen, Kézdivásárhely környéke is. Soha nem képzeltem magam tengeri embernek. Ez olyan, mint Petőfinél, amiért mi haragszunk is: „mit nekem te zordon Kárpátoknak fenyvesekkel vadregényes tája, tán csodállak, ámde nem szeretlek”. Mi haragszunk rá ezért.

Teljesítménycentrikus vagy. Szonettkoszorút, mesterszonettel nem is egyet írtál. Mesterszonettet írni teljesítmény, nem elég hozzá a tehetség. A te szonettkoszorúidban és azok mesterszonettjében nincs erőltetett szó, beerőszakolt sor, ami felesleges lenne, nincs erőltetett kép, nincs üresjárat. Szenvedély van bennük. Élvezet olvasni, újra és újra, úgy, hogy felfedezem a mögöttes meghűződő érzelmet, kötődést például nagyjaidhoz, nagyjainkhoz. És ha teljesítményt mondok, akkor azt mondom, hogy egyszerre vagy racionális és szenvedélyes. Fontos lehet, hogy, amit leteszel az asztalra, az lehetőleg tökéletes legyen. Beugrik Székely János, a mester, ott van ezek mögött a teljesítmények mögött ő. Költészetről beszélek.

Ezt így én nem fogalmaztam meg a magam számára. Inkább ennek az ellenkezőjét tudom nagyon nehezen elképzelni, azt, hogy van ember, aki nem akar teljesíteni. Viszont az is hozzá tartozik ehhez, hogy ösztönösen vagy tudatosan, lehetetlen vállalkozásba nem fogok. Nem azt jelenti, hogy nagyon nehéz vállalkozásba nem fogok. A szonettkoszorú nagyon nehéz vállalkozás volt. Költők közül kilógva, racionális ember vagyok. Gyerekkoromban is költőnek készültem, igaz, de legalább ennyire igaz az is, hogy volt egy másik, egy félretett utam is, és ez a mérnöki pálya, az ellenkezője annak, amit a költészetről gondolunk. Nem biztos, hogy a költészet az, amit közkeletűen gondolunk róla.

Sokáig nem csak kacérkodtam a mérnöki pályával. Az irodalom mellett a matematika volt a legfontosabb számomra, a legfontosabb tudomány. És tudtam is. Tudtam, de félretettem. Hogy egy épület hogyan épül, hogy milyen állványokat tesz el melléje addig fontos, amíg épül, de amikor készen van, vajmi ritkán jut eszünkbe azon elgondolkodni, hogyan állványozták

azt az épületet. A szonettkoszorú racionális építmény egészében, de részeiben ihlet kell hozzá és szenvedély, nem szabad látszódnia, hogyan épült.

Mondok egy apró titkot. Ehhez hozzátartozik az is, hogy szonettkoszorút nem sokat írtak a magyar költészetben, de azért írtak. Igazad van, lehet, hogy teljesítményelvű vagyok, és talán éppen ezért is ötlött fel bennem egy adott pillanatban, hogy írnék egy szonettkoszorút, és ezzel egyidejűleg, hogy ez a költészetről szólna, a magyar költészetéről, amit végigkövetnék. Kiválasztottam tizennégy, számomra fontos magyar költőt. Lehetett volna többet is, már ez is egy csalás. Tizennégy szonett és a tizenötödik a mesterszonett. Van olyan költő, akit nagyon fontosnak tartok, de nincs benne a tizennégyben. Azért csalás ez, mert nem az én listám, hanem a szonettkoszorú listája, csak egybeesik az én listám egy részével. A másik csalás ebben, nem is csalás, hanem inkább racionális állványozás, hogy el nem tudom képzelni, hogy az elejétől írja a szonettkoszorút az ember. Mivel a tizenötödik a tizennégy előző kezdősorából áll össze, anélkül, hogy foglalkoztam volna azzal, hogy mások hogyan csinálták – nem az a fontos, hogy mások hogyan állványozták –, megírtam előre a mesterszonettet, tehát a befejezést, és annak a soraiból aztán a szonettkoszorú darabjait egytől tizennégyig. Vagyis ezúttal tényleg tudnom kellett előre, hogy mivel fejezem be.

